

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 314-053.4-053.5 : 94 (477) «1648/179»

ДИТИНА ТА «КВАРТИРНЕ ПИТАННЯ» В ГЕТЬМАНЩИНІ

Ігор Сердюк

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Україна, 36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
e-mail: Ig.Serdiuk@gmail.com

Різні культури розуміли дитячий простір як такий, що більше ніж інші підходять для дітей та їхньої діяльності. Критерії такої відповідності при цьому могли бути різними, до того ж і те, що простір підходив для малюків, ще геть не означало, що він не використовувався дорослими. Практика надання чи створення спеціально сконструйованих просторів винятково для використання дітьми стала широко поширеною тільки у XIX ст., співпадаючи з концептуалізацією дитинства, як особливої фази людського буття.

Про початки виокремлення населенням Наддніпрянщини таких локацій у домашньому просторі читаємо, наприклад, у Павла Чубинського. Він згадує окреме дитяче місце у хатах з трьох житлових приміщень, однак з обмовкою, що це було притаманно хіба міщанам, до того ж у регіоні домінувала хата з однією жилою кімнатою. Тобто ми бачимо якраз фіксацію винайдення нової традиції [25, с. 382]. Показово, що більшість дослідників витлумачували цю тенденцію як благо для молоді. Натомість німецькі соціологи Хельга та Хармут Зейхер (Helga and Helmut Zeiher) на її позначення використали термін «острівне дитинство». Ним вони маркували сучасну ізоляваність дитячих просторів один від іншого, та від тих, що використовують дорослі [28, р. 187].

Простолюд у Гетьманщині спеціального дитячого простору не виокремлював. Для цього, навіть, не було можливості з огляду на планування та розміри житла. Традиційно вважається, що типовою для регіону була трикамерна споруда з одним жилим приміщенням, сіньми та коморою. Навіть, якщо будівля була «на дві хати через сіни» (один із пізніших варіантів), то у повсякденному житті використовувалася тільки одна кімната, вона ж і опалювалася взимку [2; 3; 6].

Якщо домінування трикамерного житла сьогодні є загальноприйнятим фактом [5, с. 232-233], то узагальнень про площу окремих його компонентів і, головне, – жилої кімнати, істотно не вистачає. Попри наявність ґрунтовних досліджень соціотопографії поселень Гетьманщини, де йдеться про ціну нерухомості, її ринок, опис дворів та їх топографію, ми, однак, не знаємо достеменної інформації необхідної для підрахунків квадратних метрів, що довелися на одного члена домогосподарства. Окремі археологічні розкопки, проведені у різних регіонах Гетьманщини дають абсолютно диференційовані дані про площі житлових споруд від 23,4 м² (Полтава) до 55 м² (Чернігів) [20; 23].

Етнографічні дані XIX ст. також можуть істотно різнитися. Павло Чубинський перекопує, що у Малоросії основним типом була невелика трикамерна хата розміром 7 x 6,5 аршин, хіба вже гарний господар будував хату 8 аршин довжиною [25, с. 377]. Тобто площа таких хат становила 23-26 м². До речі, у схожих конотаціях житла мешканців Слобідських полків описував Микола Сумцов: «Будівлі на Слобожанщині були взагалі невеликі. Панські будівлі мало чим відрізнялися від міщанських. Навіть домівки найбільшої старшини на початку XVIII ст. були невеличкі» [24, с. 125].

Складається враження, що Чубинський і Сумцов словесно описали хати з картин відомого художника Сергія Васильківського. Зауважу, що розміри вказані Чубинським можуть вважатися усередненими на тлі інших даних, однак вони не остаточні. Жила частина займала не більше $\frac{2}{3}$ площі хати, тож залишається 15-18 м², з яких ще близько $\frac{1}{4}$ займала піч.

За такої площі у родині з 5-ти членів (батьки та троє дітей) на кожного доводилося трохи більше 2-х квадратних метрів житла. У ви-

падках же, коли домогосподарство було трипоколінним, або ж включало в себе наймитів, учнів, сиріт тощо, на одного мешканця хати могло припадати і значно менше 2-х м². Не забуваймо, що в одній хаті могло мешкати і кілька сімей. Гарним прикладом цьому, нехай і з Правобережної України, є підрахунки Миколи Крикуна, згідно яких у 40% домівок проживало більше ніж одна родина [13, с. 558, 565]. Описуючи житло мешканців Київщини середини XIX ст. Де ля Фліз прямо говорить про велику тисняву, задуху, перебування разом хворих і здорових, особливо, якщо у будинку було кілька сімей. Автор однойменного альбому був медиком, а тому вказує на обмежений простір, як ґрунт для можливих хвороб [8, с. 29-33].

Необхідно мати на увазі, що існували чинники, котрі зменшували навіть цей обмежений простір, наприклад, військові дії. Учасник походу Карла XII на Московію Даніель Крман так описав тисняву в одному з будинків Гадяча, в якому довелося жити взимку 1708 р.: «будиночок в десять стіп завдовжки і шість завширшки мусив прийняти двадцять одну особу разом з сім'єю господаря [...] Фельдшери [...] розмістилися на кількох дошках, прикріплених до сусідньої з піччю стіни. Я і пан Самуел Погорський вклялися на обидві лавки біля стола, цупко їх тримаючи. Двері мали велику щілину, якою влітав вітер і вистуджував хату. [...] Піч певний час утримувала тепло, але тому, що була завузька, не могла використовуватися для відпочинку ні домашніх, ні захожих. Домашні, звідти вигнані, мусили потім лягати спати під згаданими дошками, сусідніми з піччю, або десь у комірчині, облаштованій за звичаєм козацької країни для зберігання капусти й інших продуктів. Решта підлоги в хижі належала воякам» [14, с. 83-84].

У мирний час площа могла обмежуватися все тими ж військовими на постої, котрі були справжнім лихом для краю. Найперше це стосувалося мешканців міст і містечок, в яких розквартирувалися полки. У такому разі солдатів підселяли у двори місцевих обивателів. Важко сказати яких норм при цьому дотримувалися, певним орієнтиром може слугувати указ імператриці Анни Іоанівни (1738 р.), котрим регламентувалися постої у Санкт-Петербурзі. Відповідно до нього у покої розмірами 4 x 3-4 сажні треба було селити по 16 солдатів, таким чином на кожного з них доводилося максимум 1,2 м². Важливо, що указ також регламентував особливості поселення членів солдатських родин, у тому числі й дітей: «При

которыхъ поставленныхъ унтеръ-офицерахъ и солдатахъ будутъ жены ихъ, оныхъ считатьъ въ постои вмѣсто солдата, а дѣтей сыновей малолѣтнихъ до 13 лѣтъ, а дочерей, коликихъ бы лѣтъ онѣя ни были, токмо дѣвокъ, а не замужнихъ трехъ за одного человека» [19, с. 649-653].

Отож указ Анни Іоанівни рахував трьох дітей за одного дорослого, себто на дитину відводилось максимум 0,4 м² жилої площі. Звісно, що даний документ ми мусимо сприймати як керівництво до дій, а не їх практичне втілення. Разом з тим він показує наскільки відмінним від сучасного було ставлення до житлового простору та його наповненості мешканцями у XVIII ст. До того ж норми указу вказують, що авторські підрахунки у 2 м² на мешканця хати аж ніяк не є песимістичними, а, можливо, й надто оптимістичними. Такі обчислення підтверджують, що суспільство Гетьманщини у силу різних обставин, у тому числі з огляду на розміри житла та його населеність, не виокремлювало окрему дитячу зону у хаті. Це загалом відповідало і тенденціям Західної Європи, у будинках якої діти й дорослі жили та працювали разом у спільному просторі, без його поділу на жіночу та чоловічу половину, тобто жінки не могли забрати дітей до себе [28, р. 188].

Якщо у будинках поспільства Гетьманщини не було відповідного дитячого «куточка», то все ж можна обережно говорити про можливі місця, котрі, скажімо, більше підходили для сну найменших членів родини. У літературних джерелах є згадки про спання дітей разом з матерями, причому йдеться радше про небезпеку від цього [22]. Так, Климентій Зіновійв застерігає матерів класти дітей собі під бік, тим більше, коли жінка перебуває наїдпитку, адже так можна необережно задушити немовля:

«І тые в розны(х) страна(х) пригоды бываю(т): же свои(х) малыхъ дѣте(и) жены присыплюю(т). А то пяны(м) мтрѣ(мъ) таа ско(р)бѣ лучаетъ: або з(ъ) неосторожно(с)те(и) ихъ тоѣ ставаетъ. А часо(м) и без(ъ) пя(н)ства пригода много може: ты(л)ко и ѡ(т) такого грѣха рату(и) ихъ бже. Прето (ж) неха(и) осторожно(ст) жены себѣ маю(т) и пу(д) боко(м) малы(х) дѣте(и) не покладаетъ» [11, с. 110].

Застороги Зіновіїва були не надуманими. Подібні казуси трапляються у документації Гетьманщини. Так, у 1773 р. роменський житель Іван Світенко з дружиною лягли спати та поклали між собою тримісячну дитинку, котру «невѣдомо какимъ случаемъ придавили». Вочевидь, злочин не вважався важким, на подружжя наклали епітимію [7, арк. 1-13в.]. Про побу-

товий характер цього явища може свідчити те, що таке «приспання» дитини у тогочасному суспільстві вважалося не злочином, а радше гріхом й у літературі. Поет і священник другої половини XVIII ст. Іван Некрашевич у сатиричному вірші описав ситуацію, коли прихожани писали донос на попа, де йшлося і таке: «Солоха Федьківна дитину приспала, говіла цілий піст і в куні стояла» [17, с. 19-29].

На думку Філіпа Ар'єса, у ранньомодерну добу таке приспання було поширеним та абсолютно безкарним варіантом дітовбивства. Діти часто помирили від задухи, бо спали в одному ліжку з батьками. Про масове побутування явища можуть свідчити і настійливі вимоги французького духовенства не класти дітей на ніч разом з батьками [1, с. 16]. Вочевидь, більш підходящим місцем для найменших діток вважалася колиска. Вона підвішувалася до стелі неподалік від полу, так, щоб звідти колиску можна було гойдати за допомогою спеціального шнура [25, с. 386], або ж ногою: «Коли вона це було штовхне, то воно гойдається якийсь добрий час» [18, с. 59].

Дещо старші дітки могли спати на печі та лавах. Цитований вище сюжет із щоденника Даниеля Крмана може вказувати на певну «ієрархію» таких локацій. Найбільш бажаним у холодну зиму 1708 р. місцем для сну був піл, далі йшли лави. Причому за свою, під час сну, Крман мусив міцно триматися, щоб його звідти не скинули. Далі фігурує стіл, потім підлога, де спали бідолахи нижчого рангу та ті, хто не втовпився на лави, ну а родині господаря довелось тулитися під полом чи у коморі.

Опис словака змушує мати на увазі той факт, що комфортність того чи іншого місця могла змінюватися у різні пори року. Також з даної «ієрархії» випала піч, яка традиційно вважається місцем для старих і малих. У випадку Крмана вона була завузька, а тому не могла використовуватися для відпочинку. Однак тут він дещо суперечить самому собі, адже пізніше занотує, що там спала родина господарів, усі члени котрої похворіли [14, с. 85].

Більш чітко така просторова ієрархія простежується у нотатках Гільдебранта. Він писав, що у хаті простолюду була велика піч, на ній згори на старих кожухах спали діти та наймити, а господарі дому мали особливе місце на підвищеному тапчані (йдеться про піл). Так само описане інше житло, в якому мешкала жінка (чоловік був десь у поході) з дітьми. Старшенькі спали на печі, найменше дитя у колисці, мати займала піл, на якому вона також сиділа та вишивала перед сном «сови і малти

всякими кольоровими нитками» [18, с. 56].

Не слід забувати, що той же щоденник Крмана описує війну, тож часто мова може йти про далеко не повсякденні ситуації. Власне, абсолютна більшість писемних джерел доби Гетьманщини свідчить про простолюду переважно у контексті казусів. Однак, казусні ситуації почасти містять важливі деталі й обмовки, котрі можуть слугувати підставами для висновків про повсякдення. Одна з таких драматичних ситуацій трапилася у грудні 1776 р. у селі Селище Мринської сотні Київського полку. У кінці грудня місцевий мешканець Матвій Гой побив свою шестирічну падчерку Домну, від чого дівчинка пізніше померла. Протокол допитів містить вказівки про перебування дитини у різних частинах хати, важливо, що у даній ситуації ці місця визначалися не тіснявою, а іншими чинниками, адже родина Гоя складалася тільки з трьох членів (Матвій, дружина Агафія, донька Домініка) [26, арк. 33-34зв.].

Драма відбулася 31 грудня, тоді Матвій цілий день тинявся по гостях і пиячив, а коли повернувся додому, то почав сваритися з Агафією та бити її, чим налякав дівчинку, котра сиділа на лаві. Дитина почала кричати, тому Гой спересердя смикнув її за руку та скинув на долівку. Мати швидко підняла дівчинку та «на п'єць спрятала». Цей момент дуже важливий. Агафія ховає доньку від п'яного чоловіка саме на печі, можливо, це було найбільш підходяще для дівчинки місце. Воно було найбільш відокремленим і, водночас, закритим простором у хаті. Ймовірно, там дитина почувалася б у безпеці та не плакала. До того ж, таким чином падчерка могла зникнути з поля зору вітчима, а отже й переставала бути учасником конфлікту. Нагадаю, що справа відбувається взимку, тож дитину не можна було «вигнати» надвір чи у сні. З іншого боку, перебування Домни на печі мабуть здавалося матері достатньо безпечним, настільки, щоб залишити доньку наодинці з п'яним тираном і піти з хати геть у справах.

Коли жінка повернулася, то чоловіка вже не застала, але знайшла побиту дівчинку, котра лежала за піччю. Дитина ще була при тямі та змогла сказати, що її побив Матвій. Імовірно, після того, як мати пішла з хати, Домна покинула піч, або ж її звідти стягнув вітчим. На це вказує той факт, що дитину було бито ногами (на тільці знайшли відбитки підошов чобіт із залізними підковами). Після побиття дівчинка у пошуках рятунку могла забитися у запічок. Як бачимо, у цій історії багато обертається саме довкола печі – місця важливого як для матері, так і для дитини. Важливо, що йдеться

про можливо афективні стани та вплив емоцій, а не логічних роздумів, тобто ми маємо справу з емоційною прив'язаністю чи неусвідомленим ставленням до певної частини домашнього простору.

Важко сказати, чим далі керувалася Агафія – розумом чи емоціями, але вона перебрала дівчинку на піл, та пішла до сусідки, прохаючи ту прийти та «прибрати до поховання» її помираючу дитину. Саме на полу бачили ще живу Домну ті, хто приходив її оглядати. Можливо, це місце було найбільш комфортним для побитої дівчинки, до того ж, на відміну від печі, воно було відкрите для вільного доступу дорослих, огляду тільки, перевдягання. У такому ракурсі піл найбільше відповідав даному етапові трагедії, тим більше, що судячи з риторички справи, мати не сподівалася, що її донька виживе, а винуватець справи до того часу усвідомивши скоєне (можливо й трохи протверезівши) втік до Оржиці у сусідній Переяславський полк. Таким чином дія драми відбулася довкола кількох важливих місць тісного хатнього простору: лава – піч – запічок – піл. Кожне з них було не тільки декорацією, а й складовою справи та по-своєму впливало на дії наших персонажів.

Ще раз хочу зауважити, що розглянутий вище казус трапився взимку, до того ж у період різдвяних свят. Можливо, таким випадкам сприяла і пора року. Холод змушував більше часу перебувати у тісному просторі хати, котра на зиму ставала також і виробничим приміщенням, де також могла перебувати й худоба. Це могло створювати додаткову напругу та провокувати конфлікти, або ж і нещасні випадки. Поміж подібних казусів знаходимо абсолютно безглузді, звісно пов'язані з уживанням алкоголю та скупченням людей. Так, у жовтні 1780 р. козак Другої Гадяцької сотні Мусій Василенко «напившись допьяна горѣлки стрѣлял в домѣ своем с ружья» та випадково вбив Саву – дев'ятирічного сина козака Михайла Голенка [27, арк. 1-14]. Сусідський хлопчик опинився не у «тому місці» та «не в той час». Це підстава також задуматися про інакше бачення публічного та приватного простору в Гетьманщині, можливо, навіть відсутність чіткої межі, або ж і такого поділу взагалі.

У теплу пору року простір перебування родини істотно розширювався. Власне, хата ставала передусім місцем ночівлі і то не завжди. З тісного приміщення йшли спати у двір, в сінник, на горище, у садок чи клуню. Удень мешканці зазвичай перебували за межами будинку. Так дитина освоювала простір поза домаш-

нім колом, це відбувалося поступово, часом, за допомогою старших дітей чи дорослих. Наприклад, малюків брали на берег озера під час прання чи вилову риби, при цьому їх старалися залучати до спільної діяльності, наприклад, їм робили найпростіші рибальські снасті [12, с. 360-361].

У цьому позадомашньому середовищі також не існувало місць, котрі б дорослі спеціально виокремлювали чи влаштовували для дітей (як сьогодні це робиться з дитячими майданчиками). Разом з тим, окремі елементи цього середовища дитячим робили самі діти, використовуючи для гри чи інших форм діяльності. Прикладом подібного простору є смітники, на яких можна було знайти шматки тканини, уламки посуду тощо. З таких «скарбів» могли робити іграшки. Найпоширенішими у цій категорії археологічними знахідками у культурному шарі XVII-XVIII ст. є крем'яхи – ігрові «фішки» зроблені з розбитого глиняного (часто полив'яного) посуду. Інколи на смітниках знаходили справжні скарби, завдячуючи цьому ми маємо згадки про перебування там дітей, як ось у цьому випадку, що трапився у сотенному містечку Лохвиця у 1711 р.: «скоро по о(т)ходѣ шведко(м) з(ъ) Ло(х)вицѣ, гди з(ъ) тро(х) дворо(в) дѣти скупившиися, на гною гуляли, вина(й)шли та(м) загребеную пушку мѣдяную» [9, с. 48-48].

У гарматі виявилось майже триста золотих монет, але для нас важливішою є вказівка про те, що діти з трьох дворів зібралися до купи гратися на гною. У цій ситуації саме гноїще стало дитячим простором, хоча за своєю природою воно таким не було. Діти також могли проводити час у лісі, на пасовищах, біля річки тощо. Це було пов'язано, окрім власне ігрових практик, із включенням дитини у господарство, зокрема, випасанням худоби, збиранням ягід, грибів, хмизу, виловом риби. Дуже важливо, що дитинство усіх без винятку малят у доіндустріальний час проходило у тісній взаємодії з тваринами. Один з таких епізодів зростання сина вельможі Гаргантюа з гумором описав Франсуа Рабле: «Батькові щенята лизькали з його миски, а він їв із ними. Він кусав їх за вуха, а вони дряпали йому носа, він дмухав їм під хвіст, а вони лизали йому в губи» [21, с. 37].

За кілька століть після Рабле про свої забавки з тваринами пригадуватиме така ж вельможна Софія Капніст. Вона гралася з собаками, пташками, великою мишею, яку поселили у викопаній для неї норі, та годували, доки вона не виросла до розмірів великого щура та втек-

ла [15, с. 74]. Таких тварин психолог Франсуаза Дольто називає друзями, з котрими можна поговорити за відсутності батьків. Подібне тісне спілкування з ними було важливою складовою повноцінного психічного розвитку дитини [10, с. 20-22]. Зауважу, що схожі питання у майбутньому мусять бути пояснені не тільки з точки зору психології, а й, наприклад, з позицій культурної історії тварин, котра, на жаль, мало представлена в українській історіографії. Думається, що це б дозволило по-новому витлумачити вже відомі сюжети, як, наприклад, вікову періодизацію наведену Остапом Вишнею, адже там домашні тварини та здатність до взаємодії з ними виступають маркерами дорослішання. Тварини супроводжували людину ранньомодерної доби все життя. Така близькість була детермінована не тільки аграрним характером економіки, світоглядними чинниками, а й специфікою використання простору, який ще не був чітко сегментованим і кардинально не відокремлював перебування людини та тварини.

Мушу визнати умовність і схематизм моєї спроби поглянути на домашній простір. Суспільство Гетьманщини не мало практик його сегментації, а окремий індивід міг мати різні місця для сну, життєдіяльності, гри, праці. Разом з тим мене цікавив простір перебування дитини не тільки як маркер, але й як середовище. Думаю, що особливості цього середовища є підставовими для дуже важливих моментів. Так, тісне співмешкання сприяло швидкому поширенню інфекційних хвороб і дитячій смертності, про що ще буде більш детально розглядатися в інших наших працях. Цей аспект також буде враховано у сюжеті з наймаючою працею, як підстава для роздумів про спільне проживання малолітніх наймитів з родиною господаря у тісному просторі невеликої хати. Повертаючись до малюків, то такий досить обмежений простір, на думку Франсуази Дольто, сприяв психологічному розвитку та соціалізації дитини. Вона була оточена тісним колом родичів, слуг, клієнтів, інших мешканців двору. Окрім того, що немовля завжди перебувало «на очах», воно було занурене у мовну сферу багатьох дорослих і дітей, котрі говорили між собою, однак, цим включали малюка у свою розмову. Чути такі діалоги, слова, репліки – дуже потрібно у ранньому віці для повноцінного психологічного розвитку та подальшої соціалізації.

Констатуємо, що суспільство Гетьманщини ще не надавало такого значення приватному просторові, та не виокремлювало у ньому ди-

тячих локацій, це вже новація XIX ст., яка назагал у колишніх регіонах Гетьманщини поширюється вже у XX ст. і то не одразу. Відтак, інформант 1913 р.н., котрий у 1992 р. розповідало, що його молодість пройшла у хаті з однією жилою кімнатою, у котрій жило 17 душ і висіло три колиски на сволоках, не скаже чогось надзвичайного [5, с. 237]. Це одна з тих тяглотей, у котрих Гетьманщина дійшла майже до нашого часу, на відміну від тих шароварів, котрі з нею уперто ототожнюють.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. 419 с.
2. Вечерський В. Плани міст Лівобережної України XVII-XVIII ст. як джерела вивчення містобудівного розвитку // Архітектурна спадщина України. 1996. Вип. 3. Ч. 1. С. 105-121.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1928. 356 с.
4. Волошин Ю. «Государевы описные малороссийские раскольнические слободы» (XVIII в.): историко-демографический аспект. Москва: Археодоксия, 2005. 292 с.
5. Галян Г. Етноекспедиції та розвідки Полтавщиною у 1990-х роках // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. Вип. XI. Полтава: Дивосвіт, 2016. С. 232-247.
6. Данилюк А. Давня архітектура українського села. Етнографічний нарис. Київ: «Техніка», 2008. 256 с.
7. Державний архів Сумської області. Ф.960. Оп.2. Спр.1022. 1 арк.
8. Де ля Фліз. Альбоми. Т. 1. Київ: [б. в.], 1996. 254 с.
9. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: 36. Документів / Упоряд. та комент. В. Горобець. Київ: Наукова думка, 1993. 392 с.
10. Дольто Ф. Разговор с Филиппом Арьесом // «Вся история наполнена детством»: наследие Ф. Арьеса и новые подходы к истории детства: [Сб. статей]: в 4 ч. Ч. 1. Москва: РГГУ, 2012. С. 15-32.
11. Зіновієв К. Вірші. Приповісті посполиті. Київ: Наукова думка, 1971. 392 с.
12. Илюха О. «Лишние рты» и «кормильцы»: детский труд в карельской семье и за ее пределами в конце XIX – начале XX в. // Малолетние подданные большой империи: Филипп Арьес и история детства в России (XVIII – начало XX века). Москва: РГГУ, 2012. С. 357-381.
13. Крикун М. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воеводства 1791 року // Крикун М. Воеводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів: Поліграфічний центр Видавництва Львівської Політехніки, 2012. С. 553-579.
14. Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708-1709). Київ: Вид. центр «Просвіта», 2010. 260 с.
15. Маслійчук В. Деякі відомості про ігри та іграшки для дітей у Слобідській та Лівобережній Україні в другій половині XVIII століття // Народна творчість та етнографія. 2010. № 6. С. 72-76.
16. Милорадович В. Життя-бытє лубенского крестьянина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. С. 177-179.
17. Некрашевич І. Замисл на попа // Кістяківська Н. Твори Івана Некрашевича українського письменника XVIII віку (розвідка й тексти). Київ: З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. С. 19-29.
18. Олянич Д. Опис подорожі шведського посла на Україну 1656-1657 рр. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1937. Т. 154. С. 39-69.
19. Полное собрание законов Российской империи. Т. 10. Санкт-Петербург: В Тип. Его Императорского Величества канцелярии, 1830. 996 с.
20. Пуголовок Ю., Калашник Є. Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто. Київ-Полтава, 2009. 132 с.

21. Рабле Ф. Гаргантюа та Пантагрюель / Пер. зі старофранц. Анатолія Перепади. Харків: Фоліо, 2011. 634 с.

22. Сердюк І. Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. // Повсякдення ранньомодерної України. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. Київ: Інститут історії України НАН України. 2012. С. 57-86.

23. Ситий Ю. Дерев'яні житла міст Чернігівщини XVII-XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: 36. наук. ст. 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 143-145.

24. Сумцов М. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці. Харків: АТОС, 2008. 558 с.

25. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Матеріали и исслѣдованія, собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. Томъ седьмой. Санкт-Петербург: Тип. К.В. Трубникова, 1872. 612 с.

26. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф.54. Оп.1. Спр.2187. 44 арк.

27. ЦДІАК України. Ф.64. Оп.1 Спр.1. 14 арк.

28. Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society. Vol. 1. A-E. New York: Macmillan Reference USA, 2003. 336 p.

Сердюк Ігор Дитина та «квартирне питання» в Гетьманщині

У статті вивчаються особливості догляду за дитиною, детерміновані умовами проживання населення Гетьманщини. Загалом суспільство Гетьманщини не мало практик аж такої чіткої сегментації домашнього простору, а окремий індивід міг мати різні місця для сну, життєдіяльності, гри, праці. Разом з тим простір перебування дитини розглядається не тільки як маркер дитинства, але й як середовище соціалізації. З точки психології, проживання дитини у постійному контакті з дорослими сприяло її розвитку та включенню у суспільство. Дитина була оточена тісним колом родичів, слуг, клієнтів, інших мешканців двору. Окрім того, що немовля завжди перебувало «на очах», воно було занурене у мовну сферу багатьох дорослих і дітей, котрі говорили між собою, і цим включали малюка в свою розмову.

Ключові слова: дитина, Гетьманщина, простір, соціалізація, житло, догляд

Сердюк Ігорь Ребенок и «квартирный вопрос» в Гетманщине

В статье изучаются особенности ухода за ребенком, исходящие из условий проживания населения Гетманщины. В целом, общество Гетманщины не имело практик четкой сегментации домашнего пространства, а отдельный индивид мог иметь различные места для сна, жизнедеятельности, игры, труда. Вместе с тем пространство пребывания ребенка рассматривается не только как маркер детства, но и как среда социализации. С точки зрения психологии, проживание ребенка в постоянном контакте со взрослыми способствовало его развитию и включению в общество. Ребенок был окружен тесным кругом родственников, слуг, клиентов, других жителей двора. Кроме того, что младенец всегда находился «на виду», он был погружен в языковую сферу многих взрослых и детей, которые говорили между собой, и этим включали малыша в свой разговор.

Ключевые слова: ребенок, Гетманщина, пространство, социализация, жилье, уход

Serdiuk Igor Child and «Apartment Question» in the Hetmanate

The article deals with the features of child care, determined by the conditions of residence of the Hetmanate population. In general, the Hetmanate's society did not have the practice of such a clear segmentation of the home space, and a single individual could have different places for sleep, life, play, work. However, I was interested in the space of the child's stay not only as a marker but also as an environment. I think that the features of this environment are the basis for very important moments. Thus, close communion contributed to the rapid spread of infectious diseases and infant mortality. On the other hand, the relatively small area of dwellings determined the peculiarities of relations between hires and masters. They had a common life, a set of things, had close contacts. From the point of view of psychology, the child's residence in constant contact with adults contributed to its development and socialization. The child was surrounded by a close circle of relatives, servants, clients, and other residents of the courtyard. In addition to the fact that the baby was always «in the eye,» it was immersed in the language sphere of many adults and children who spoke among themselves, and this involved the kid in his conversation. To hear such dialogues, words, replicas - it is very necessary at an early age for full psychological development and further socialization. It will be mentioned below, but here I will state that the Hetmanate's society did not attach such importance to the private space, but did not distinguish it in children's places, this is a novelty of the nineteenth century, which will spread in the former regions of the Hetmanate already in the twentieth century. and then not immediately. This is one of the continuations in which Hetmanate came to almost our time.

Keywords: child, Hetmanate, space, socialization, housing, care